

İçindekiler Tablosu

<u>I. Meclis-i Mebusan'dan Beklentiler</u>	3
<u>A. Padişahın Beklentileri</u>	4
<u>B. İtilaf Devletlerinin Beklentileri</u>	4
<u>C. Heyet-i Temsiliye'nin Beklentileri</u>	5
<u>II. Meclis-i Mebusan'ın Açılması ve Faaliyetleri</u>	6
<u>A. Meclis-i Mebusan'ın Açılması</u>	6
<u>B. Meclis-i Mebusan'ın Başkanlığı</u>	7
<u>C. Meclis-i Mebusan'ın Üye Sayısı</u>	8
<u>D. Felâh-ı Vatan Grubu'nun Kurulması ve Misâk-ı Milli'nin Kabulü</u>	9
<u>E. Meclis-i Mebusan'da Yapılan Görüşmeler</u>	10
<u>III. Meclis-i Mebusan-Hükümet İlişkisi</u>	14
<u>IV. Meclis-i Mebusan-Meclis-i Âyan ilişkisi</u>	15
<u>V. Meclis-i Mebusan'ın Toplantılarının Ertenmesi</u>	16
<u>A. Hükümet Değişikliği ve İstanbul'un İşgali</u>	16
<u>B. Meclis-i Mebusan'ın Toplantılarını Ertelemesi</u>	17
<u>VI. Meclis-i Mebusan'ın Feshi (11 Nisan 1920)</u>	18
<u>Dipnotlar</u>	20

Yrd. Doç. Dr. Erol KAYA

Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi / Türkiye

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği, Osmanlı tarihinin en çalkantılı dönemini teşkil etmektedir. Bu dönemde gelişen olaylar hakkında değişik düşünce ve yorumların ortaya konulmuş olması tabiidir. Bu yorum ve düşünceler ortaya konulurken esas olan, tarihi gerçeklere bağlı kalmak ve olayları objektif bir tarzda değerlendirebilmektir. Zaten sosyal ilimlerde mutlak doğruya varabilmek fazla mümkün değildir. Zira zaman içerisinde olaylar hakkında yeni bilgiler ve belgeler ortaya çıktıkça meselelere bakış açısında da değişiklikler olmaktadır. Hele araştırılan olaylar yaşadığımız dönemi de ilgilendiriyor ise o zaman, yapılan çalışmalar ayrı bir önem kazanmaktadır.

Bu anlamda, Osmanlı Devleti'nde anayasa ve hukuk alanında meydana gelen gelişmeler, yönetim tarzı olarak cumhuriyeti tercih etmiş olan Türkiye'nin hukuk alanındaki gelişmelerine de bir altyapı teşkil etmesi bakımından da ehemmiyet kazanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde anayasa hareketleri, Avrupa'da bu alanda ortaya çıkan hareketlerden kısa bir müddet sonra başladı. Avrupa'da parlamentolar çağı olarak adlandırılabilir olan XIX. yüzyılın çeyreğine girildiği dönemde artık meşrutî yönetim adeta Osmanlı Devleti için de kaçınılmaz olmuştu. Nitekim 1876'da tahta çıkan II. Abdülhamid, daha önceden anlaşıldığı üzere kısa bir müddet sonra, 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasî'yi ilan etti. Zamanın ve tarihin eseri olan Kanun-ı Esasî gereği 1877'de açılan ilk Osmanlı parlamentosu II. Abdülhamid tarafından tatil edildi. Her ne kadar II. Abdülhamid tarafından meclisin tatili hadisesi Kanun-ı Esasî'nin padişaha tanıdığı yetkiler arasında ise de, tatil hadisesinin otuz yıl gibi oldukça uzun bir müddet olması bu hususta tartışmalara sebebiyet vermiştir. Zira sistemi meşrutî yapan husus, Meclis-i Mebusan'ın mevcut olması idi. Dolayısıyla sisteme meşrutî rengi veren Meclis-i Mebusan'ın kapalı olması, rejimin temeli hakkında da kuşkuları beraberinde getirmiştir. Bu durum 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürmüştür. Bu dönemle birlikte özellikle siyasi sahada bir rahatlamanın ve bununla beraber bir fikir patlamasının ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim 1908'i takip eden yıllarda o zamana kadar rastlanmayan sayıda ve çeşitte siyasi partilerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu dönemde yapılan seçimler ve meydana gelen Meclis-i Mebusanlarda bariz bir şekilde İttihat ve Terakki'nin hakimiyeti mevcuttur. Bu da tabiidir. Zira İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilanında en etkili olan teşkilattir. Bu nedenle, özellikle 1913-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti, adeta muhalefetsiz olarak tek başına Meclis-i Mebusan'a ve hükümete hakimdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu hakimiyeti I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti. Osmanlı Devleti'nin bu savaştan yenik olarak çıkması İttihat ve Terakki yönetiminin de sonunu getirdi. Enver, Talat ve Cemal Paşalar yurt dışına kaçarlarken İttihat ve Terakki muhalifi düşünceler yoğunluk kazandı. Bunun neticesinde, İttihat ve Terakki'nin hakim olduğu dönemden kalan Meclis-i Mebusan, o düşüncenin devamı olan kişilerle dolu olduğu fikrinin de tesiriyle 21 Aralık 1918'de Sultan Vahideddin tarafından feshedildi. Bu tarihten son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının açılacağı tarih olan 12 Ocak 1920'ye kadar artık Osmanlı Devleti'nde meclissiz günler başlamıştı.

Gerçi Kanun-ı Esasî'nin hükmüne göre, dört ay içerisinde seçimlerin yapılarak meclisin yeniden açılması gerekiyordu. Ancak bu dönemdeki hükümetler Kanun-ı Esasî'nin bu hükmünü uygulamaktan imtina etmişlerdir. Şüphesiz bunun değişik sebepleri vardı. Öncelikle, oluşacak Meclis-i Mebusan'ın hükümetlerin uygulamalarına muhalefet edebilecekleri endişesi vardı. Ayrıca, Mondros Mütarekesi hükümlerine dayanan İtilâf devletleri Osmanlı ülkesinin değişik bölgelerini işgal etmişlerdi. Bu durumda yapılacak bir seçimde, işgal altındaki bu bölgelerden Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na mebus seçilmesi

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

adeta imkansız gibi görülüyordu. Eğer bu bölgelerde seçim yapılamaz ve bölge halkları temsilcilerini meclise gönderemezler ise bunun, işgal altındaki yerlerin fiilen Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı anlamına gelirdi ki bu da hiçbir Osmanlı Hükümeti'nin göze alabileceği bir husus değildi.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı seçimleri erteleyen Osmanlı hükümetleri, aldıkları kararlara dayanak olması ve Meclis-i Mebusan'a da bir anlamda alternatif olması düşüncesiyle bir Saltanat Şûrâsı toplama yoluna gitmişlerdir. 26 Mayıs 1919'da İstanbul'da Damat Ferit Paşa'nın başkanlığında toplanan Saltanat Şûrâsı, kendisinden beklenen neticeyi veremediği gibi meclissiz bir dönemin nabız yoklamasından ileri de gidemedi.

İçte bu gelişmeler olurken, Paris'te toplanmış olan konferans, Osmanlı Devleti temsilcilerini dinlemek üzere resmi davette bulundu. Bu gelişme, özellikle Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çok olumlu değerlendirmelere sebebiyet verdi ise de sonuç tam bir başarısızlık oldu. Bu başarısızlık, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne karşı Anadolu'da gelişen muhalefeti iyice arttırdığı gibi, Sivas Kongresi sonrasında Heyet-i Temsiliye tarafından alınan ve uygulamaya konulan İstanbul Hükümeti ile ilişkileri kesme kararı hükümetin durumunu iyice zora soktu. Nihayetinde sadrazamlık koltuğunda daha fazla oturamayacağını anlayan Damat Ferit Paşa istifa etti ve yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması Milli Mücadele liderleri tarafından memnuniyetle karşılandı. Bu memnuniyet, hükümet tarafından Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Mustafa Kemal ve arkadaşları ile görüşmek üzere Amasya'ya gönderilmesi ile iyice arttı. 20-22 Haziran 1919 tarihleri arasında Amasya'da yapılan mülakâтта gündeme gelen en önemli konuların başında Meclis-i Mebusan'ın nerede toplanacağı konusu gelmekte idi. Salih Paşa, İstanbul üzerinde ısrar ederken, Mustafa Kemal Paşa meclisin Anadolu'da toplanması fikrinde ısrar ediyordu. Netice'de meclisin, Anadolu'nun güvenli bir bölgesinde açılması karar altına alınarak protokol imzalandı. Ancak bu karar Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine Sivas'ta yapılan Kumandanlar Toplantısı'nda, çeşitli alternatifler gözden geçirildikten sonra Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılması kabul edildi. Ayrıca Meclis-i Mebusan'da faaliyetleri organize etmek üzere Rauf Bey'in mecliste bulunmasında kararlaştırıldı.

Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından alınan karar gereği başlanılan 1919 seçimleri, mevcut şartlar içerisinde olabildiğince tarafsızlık içinde yapılmıştır. Ancak bu seçimler karşısında Heyet-i Temsiliye'nin etkisiz kalmasını beklemek mümkün değildir. Zira oylan, aynı zamanda Milli Mücadele'nin geleceği idi. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye, seçilmesini istediği bazı şahısların seçilmeleri için kararlar almış ve bunu gerekli yerlere iletmışti. Fakat bütün bu faaliyetler hiçbir zaman seçimlerin bağımsızlığını gölgeleyecek ölçüde olmamıştır. İşgal altında bulunan ve işgal kuvvetleri tarafından seçim yapılmasına müsaade edilmeyen bölge halkları ise, kendilerinin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını gösterebilmek ve işgalleri tanımadıklarını ifade edebilmek için mümkün olan her yola başvurarak temsilcilerini seçmişler ve Meclis-i Mebusan'a göndermişlerdir. Bunlardan, İzmir mebuslarının mebuslukları meclis tarafından kabul edilirken Adanalılar adına İstanbul'daki Kilikyalılar Cemiyeti'nde yapılan oylamada seçilen Adana mebuslarının mebuslukları Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmemiştir.

I. Meclis-i Mebusan'dan Beklentiler

Siyasi ve hukuki açıdan oldukça önemli sonuçları olan Son Osmanlı Meclis-i

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

Mebusanı'ndan,¹ olaya taraf olan Padişah, İtilaf Devletleri ve Heyet-i Temsiliye'nin beklentileri oldukça değişik idi. Bu beklentileri şu şekilde genelleştirmek mümkündür:

A. Padişahın Beklentileri

Sultan Vahideddin, meclisin açılması hususunda oldukça gönülsüz davranmıştır. Bunun sebepleri arasında, Ali Fuat Türkgeldi'nin de belirttiği gibi, seçilen mebusların İttihatçı oldukları hususundaki genel kanaat olsa gerektir. Zira, gerek, Birinci Dünya Savaşı'na girmeyi ve gerekse savaş esnasındaki birtakım olaylardan dolayı İttihat ve Terakki ismi pek de hayırla yad edilmeyen bir isim haline gelmişti. Buna bir de İngilizlerin müfrit İttihatçı düşmanlığı eklendiğinde padişahın İttihatçı bir meclisi istememe sebepleri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Padişah'ın meclisin açılması hususundaki olumsuz kararını değiştirmesinde, İstanbul'un Osmanlı başkenti olmaktan çıkarılacağı yolundaki haberlerin de etkisi olabilir. Gerçekten, Peyam-ı Sabah'ın 4 Ocak günü Pall Mall gazetesine dayanarak verdiği habere göre başkent Anadolu'ya gidecek, İstanbul yalnız hilâfetin merkezi olacaktı. Aralık sonunda Matin'de başkentin Bursa veya Konya'ya taşınacağını bildirmişti. Türkiye'den İstanbul'u bile koparmayı düşünen İtilâf Devletlerine karşı bir tepki olarak da Padişah'ın meclisin açılmasına rıza göstermiş olacağı akla gelmektedir.²

Padişah'ın meclis hakkındaki fikrinde etkili olan bir diğer düşüncede, İtilâf Devletlerine karşı Meclis-i Mebusan'ı bir tehdit ve denge aracı olarak kullanmak istemiş olması olabilir. Buna göre, kendisini hemen her konuda sıkıştıran İtilâf Devletlerine karşı meclis, bir anlamda Padişah'ın nefes almasını sağlayacak bir konumda bulunuyordu. Padişah, meclisi kullanmak suretiyle, İtilâf Devletlerine karşı daha geniş bir alanda politika yapma imkanına da sahip olmuş olmaktadır.

B. İtilaf Devletlerinin Beklentileri

Meclis-i Mebusan'ın açılması öncesi gelişen olaylar İngilizlerce hoş karşılanmamıştı. Zaten Ali Rıza Paşa kabinesi hakkında olumlu düşüncelere sahip olmayan İngilizleri, Meclis-i Mebusan'a katılmak için seçilen mebusların çoğunlukla İttihat ve Terakki mensupları oldukları yolunda gazetelerde çıkan yazılar iyice tedirgin ediyordu. Bunun üzerine, müttefiklerin endişelerini yatıştırmak için eski sadrazam Tefik Paşa, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 1 Ocak'ta yaptığı yılbaşı ziyaretinde genel durum hakkında Amiral de Robeck ile görüşüyordu. Bu görüşmede Tefik Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olan kimselerin çeşitli yerlerden meclise seçildiğini fakat bunlardan bazılarının daha şimdiden istifa ettiklerini ve edeceklerini söylüyordu. Amiral de Robeck'in, bu mebusların milliyetçi hareketi ne dereceye kadar temsil ettikleri yolundaki sorusuna doğrudan cevap vermekten kaçınarak milliyetçi hareketin bütün milletin fikirlerini yansıtmadığını savunmuştu. Meclis-i Mebusan'ın toplanmasının tek gayesi bulunduğunu ve bunun da barış antlaşmasının onayından ibaret olduğunu, bu görevi tamamladıktan sonra varlık sebebinin ortadan kalkacağını belirterek³ "Türkiye'nin Avrupa devletleriyle karşılıklı durumu ancak bundan sonra açıkca ortaya çıkacak ve böylece Türkiye yeni bir barış ve düzen devresine girecektir" diyordu.⁴ Büyük bir ihtimalle Paşa, padişahın telkiniyle, "İttihatçı bir meclisin uyandıracağı kötü izlenimleri silmek için" İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gelmiş bulunuyordu. Böylece Padişah, üst düzey bir kişi vasıtasıyla İngilizleri teskin etmek istemişti. Ancak görüşmede yer alan, Meclis-i Mebusan'ın toplanma gayesinin barış antlaşmasını onaylamak olduğu, ondan sonra varlık sebebinin ortadan kalkacağı mesajı ile

padişah, dolaylı da olsa meclisi feshetme yükümlülüğünü almış oluyordu.

C. Heyet-i Temsiliye'nin Beklentileri

Milli mücadele liderleri, Meclis-i Mebusan'ın toplanarak icraata başlaması meselesiyle Erzurum Kongresi'nden itibaren yakından ilgilenmeye başlamışlardı.

Bunun için Meclis-i Mebusan'ın toplanması hususu Kongre Beyannamesi'nde 8. madde olarak yer aldı ve meclisin derhal toplanarak hükümet icraatının meclisin denetimine tâbi olması istendi.⁵ Bu madde, Erzurum Kongresi'ni toplayan gücün, yani millet iradesinin Meclis-i Mebusan'dan beklentilerini gösteriyordu. Buna göre, bir milliyet ve milliyetçilik asrı olan ve sömürge altında bulunan milletlerin kendi özlerine dönerek bağımsızlık mücadelesine giriştikleri bir dönemde, Türk Milleti'ni yönetenlerin de artık milli iradeye tâbi olmaları kaçınılmazdı. Zira bu durumda, maddede de açıkça belirtildiği gibi, milli iradeye dayanmayan kararlar milletçe kabul edilemezdi. Maddenin devamında, o günkü şartlarda, İngilizler başta olmak üzere İtilâf Devletlerinin büyük etkisi altında bulunan merkezi hükümete de bir uyarı bulunmakta idi. Millete dayanmayan kararlar yabancılar tarafından da muteber sayılmazdı. O halde ne yapılmalıydı? Yapılması gereken, merkezi hükümetin Millet Meclisi'ni derhal toplayarak millet ve memleketin kaderi konusunda vereceği bütün kararları onun denetimine vermeliydi.

Mustafa Kemal Paşa, meclisin bir an önce açılması meselesini Sivas Kongresi'ni açış konuşmasında da dile getirirken aynı zamanda bundan beklentilerini de ifade ediyordu: "Meclis-i Milli'nin henüz toplanmamış olduğu bir sırada, mahsur ve istiklâlini zayi etmiş olan hükümet-i merkeziyenin münferit ve gayri meşru bir kararı veyahut âmal-i milliyeye muhalif bazı tekâlif-i hariciyeye inkıyat ve serfûrû etmiş gibi emrivakilerin ihtimali zuhuratına karşı Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ruh-u milliyi temsilen ve birbirini takiben içtimaı, muhakkak bir fal-i hayr-ü selâmettir".⁶ Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin toplanma sebebini, Meclis-i Mebusan'ın henüz toplanmamış olmasına bağlamaktadırlar. Meclis-i Mebusan henüz toplanmadığına göre, bağımsızlığını kaybetmiş olan merkezi hükümetin münferit ve meşru olmayan bir kararı veyahut milli emellere aykırı emrivakilerine karşı koyma görevini bu kongreler yerine getirecekti. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongrelerini, bir anlamda, Meclis-i Mebusan'ın henüz toplanmamış olmasından dolayı Anadolu'da meydana gelen milli otorite boşluğunu geçici olarak doldurmak görevine haiz organlar olarak görmekteydi. Nitekim konuşmasında yer alan "ruh-u milliyi temsilen" ifadeleri ile de Meclis-i Mebusan ile kongreler arasındaki bağlantıyı göstermektedir. Böylece, milletin istek ve emellerinin tecelligahı olacak olan ve millet adına karar alacak olan Meclis-i Mebusan açılıncaya kadar Anadolu'da millet adına karar verecek yeni teşekküller oluşturulmuş oluyordu.

Meclis-i Mebusan'dan beklentiler meselesi, Heyet-i Temsiliye üyeleri ile komutanların Sivas'ta yaptıkları toplantıda da gündeme gelmiştir. Sivas'taki bu toplantıdan çıkan sonuçlardan birincisi, İstanbul'da açılacak olan meclise Heyet-i Temsiliye adına Rauf Bey'in katılması idi. İkinci sonuç ise; Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da faaliyetlerine devam etmesinin mümkün olmadığı, ancak şartların zorlaması neticesinde Meclis-i Mebusan'ın şu an için İstanbul dışında açılmasının da imkansız olduğu idi. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye üyeleri, meclisten beklentilerinde daha ihtiyatlı bir tutum takınma yoluna gideceklerdi. Bütün gelişmeler Meclis-i Mebusan'ın tam bir hürriyet ortamı içerisinde çalışmasının mümkün olmadığını gösteriyordu. Hatta meclisin kapatılmasına karşı alınması gerekli

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

siyasi, idari ve askeri tedbirler kararlaştırılmış ve hazırlıklara başlanmıştır. Askeri tedbirler, Kuvay-ı Milliye Umum Kumandanı sıfatıyla Ali Fuat Paşa tarafından alınıyordu.⁷

Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasından önce, mecliste izlenmesi gereken yol konusunda görüşmelerde bulunmak amacıyla mebusları toplantıya çağırıştır. Ankara'da yapılması kararlaştırılan toplantıda Meclis-i Mebusan açılmadan önce milli bağımsızlık ve ülke bütünlüğünün sağlanması gibi konuların görüşülmesi amaçlanmıştır.⁸ Ocak ayının başından itibaren Ankara'ya gelmeye başlayan mebuslarla yapılan görüşmelerde, öncelikle Meclis-i Mebusan'dan nelerin beklendiği ve bunların nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde durulmuştu. Bu hususta Mustafa Kemal iki husus üzerine vurgu yapmıştı. Bunlardan birincisi, İstanbul'a gitmeyecek olmasına rağmen kendisinin meclise başkan seçilmesinin sağlanması idi. Böylece toplanacak olan meclisin kontrolünün kimde olacağını herkese gösterilmesi sağlanmış olacaktı. Mebuslardan gerçekleştirilmesi istenen ikinci husus ise; Meclis-i Mebusan'da bir "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu"nun kurulması idi.⁹ Mustafa Kemal Paşa, oluşturulmasını istediği "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu"ndan beklentisini ise, milli teşkilata ve dolayısıyla millete dayanarak, her nerede olursa olsun, milletin mukaddes isteklerini korkmadan dile getirmek ve savunmak olarak ifade ediyordu.¹⁰

Ancak bütün bu beklenti ve çalışmalara rağmen 1920 yılının Ocak ayında Meclis-i Mebusan'ın açılmasından ve çalışmalarına başlamasından Mustafa Kemal Paşa'nın nihai anlamda pek ümitvar olmadığını şu sözlerinden anlıyoruz: "Milli Mücadele düşmanlarının mütarekenin başından beri çalışarak memleketin iç idaresini tam manasıyla bir çöküntüye götürmek niyetlerinden asla vazgeçmiş değillerdi. Böyle bir vaziyette, hatta millet ile anlaşmış hükümetler iktidara gelse, hükümetleri denetleyecek Meclis-i Mebusan faaliyette olsa bile, yabancı işgali ve her nevi tazyik altında bulunan İstanbul'daki hükümet ile meclisin olumlu bir iş yapacağı beklenemezdi".¹¹

II. Meclis-i Mebusan'ın Açılması ve Faaliyetleri

A. Meclis-i Mebusan'ın Açılması

Osmanlı Devleti'nin son meclis 12 Ocak 1920 tarihinde 72 mebusun katılımıyla açıldı. Padişahı temsilen Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın hazır bulunduğu açılışta, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, padişahın açılış nutkunu okudu. Padişahın nutkunda; Balkan savaşlarından henüz çıkıldığı ve yaralarının sarılmadığı bir dönemde genel savaşa katılmanın yanlış olduğu, ancak kendisinin ve milletin, kendi çalışma arkadaşlarına dahi haber vermeden savaşa girenlerin meşru olmayan hareketlerinden ve savaş sırasındaki kötülüklerden azâde olduğunun şüphesiz olduğu; İtilâf Devletleri ile yapılan mütarekenin, geçmişte örneği görülmemiş bir şekilde uygulandığının ve savaşı bırakmış olduğu halde ülkenin bazı bölgelerinin işgale uğradığını, bunun da memlekette normal duruma geri dönmeyi geciktirdiği gibi, Yunanlıların İzmir'i işgalinin de halktaki coşkuyu arttırdığı; bu olumsuzlukların üstesinden ancak akıllıca davranış ve sağduyuyla gelinebileceği; bir milletin savaşta yenilmesinin onun siyasi varlık hakkını bozmayacağı, devletin haklarının ve çıkarlarının korunmasında Meclis-i Mebusan-Vükelâ-Hükümet üçlüsünün birlikte çalışması gerektiği, birlik içinde bulunulması ile şerefli bir barışın sağlanabileceğini, bundan dolayı her türlü ayrılıktan ve bölünmekten kaçınarak bütün milli istek ve arzuların "felâh-ı vatan" noktasında birleştirilmesi gerektiği, geçmişte zaman zaman uygulanmaya çalışılan ıslahatlardan olumlu neticenin alınmadığı, günün şartlarını da düşünerek gerçekten yararlı olacak esaslar dairesinde yeni hükümlerin konulmasının gerekli

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

olduğunu; bu teşebbüslerin bir an önce gerçekleştirilmesi için hükümetçe gösterilecek kesin kararlılığa Meclis-i Mebusanca da destek verilmesi isteniyordu.¹²

B. Meclis-i Mebusan'ın Başkanlığı

Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra başkanlık meselesi birçok faaliyete konu olmuştu. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi biliniyordu ve Ankara'da görüştüğü mebuslara da bu fikrini izah etmişti. Onun düşüncesine göre, Erzurum mebusu olarak kendisi Meclis-i Mebusan reisliğine seçilmeli, fakat durumu iyice emin ve güvenilir görmeden İstanbul'a gitmeyerek zaman kazanmalı ve geçici olarak görev başında bulunulmuyormuş gibi durum ve işlem düzenlenerek meclis, başkan vekillerince yönetilmeli idi.¹³ Mustafa Kemal Paşa bunları, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde başkanlık yapmış, dolayısıyla yürütülmekte olan mücadelede liderliği onaylanmış, Damat Ferit Paşa ve Hükümeti ile giriştiği mücadeleden başarı ile çıkmış bir kişi olarak istiyordu. Bu fikirlerinin uygulanmasını da, meclise katılan ve meselenin aslını kavramış olan arkadaşlarından bekliyordu.¹⁴

Ancak meclisteki gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü gibi gerçekleşmedi. Bu mesele hakkında Rauf Bey 28 Ocak 1920 tarihli raporunda ilk bilgileri veriyor ve intibalarını anlatıyordu. O güne kadar mebuslarla yaptığı temaslardan çıkan netice, Mustafa Kemal Paşa'nın her ihtimale karşı dışarıda, Kuvay-ı Milliye'nin başında kalmaları noktasında birleşiyordu.

Onun Meclis-i Mebusan reisliğine getirilmesi ile ilgili temaslardan anladığına göre, İstanbul'a gelmesi caiz görülmemekte ve bu takdirde gayr-ı tabii bir vaziyet meydana geleceği, meclisin gerçekte dışarıda imiş gibi bir tesir yapacağı ileri sürülmekte idi. Bu itibarla, Rauf Bey'in kanaatine göre, Heyet-i Temsiliye'ye taraftar bulunanlar dahi sadece meseleyi bu bakımdan mütalâa ederek oy vermekten çekineceklerdi. Böyle kötü bir netice ise milli birlik üzerinde elbette olumsuz bir tesir yapacaktı. Bu nedenle teklifi yapmaktan vazgeçtiklerini bildiriyordu.¹⁵ Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesi durumunda karşılaşacağı muamele hakkında bilgi verdiği telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelir gelmez tutuklanacağını, hatta İtilâf Devletlerinin, İstanbul'da bulunan Heyet-i Temsiliye üyelerinin tutuklanmalarını, Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelebileceği rivayetinin dolaşmasından dolayı geciktirdiklerini bildiriyordu.¹⁶

Durumu değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, meclis başkanlığına kendisinin teklif edilmesi isteğinden vazgeçtiğini Rauf Bey'in 28 Ocak tarihli telyazısına verdiği 29/30 Ocak 1920 tarihli cevaba, başkanlık meselesinde mebusların istediklerini yapmakta serbest olduklarını bildirerek başlıyordu. Telin devamında, başkanlığını söz konusu ederek başarılı olamamanın, Kuvay-ı Milliye'nin güçsüzlüğü anlamını ima edeceğinden bahsediyor ve tel yazısını; "şahsen benim bunlara doymuş, isteksiz olduğuma sizi inandırmaya hâcet yoktur" diyerek bitiriyordu.¹⁷

Meclis-i Mebusan'da başkanlık seçimi, 31 Ocak 1920'deki beşinci oturumda yapıldı. 115 mebusun katıldığı ilk tur seçimleri sonucunda Reşat Hikmet Bey 58, Celâleddin Arif Bey ise 40 oy aldılar.¹⁸ Hiçbir adayın çoğunluğu sağlayamaması üzerine ikinci tur oylamaya geçildi. Ancak ikinci ve üçüncü turlarda da bir netice alınamadı. Bunun üzerine Celâleddin Arif Bey, kendisine oy verenlerin Reşat Hikmet Bey'e oy vermelerini, böylece meclis başkanının büyük bir çoğunlukla seçilmesinin sağlanmış olacağını ifade etti. Yapılan dördüncü tur oylama sonucunda, Reşat Hikmet Bey, oylamaya katılan 115 mebusun 65'inin oyunu alarak Meclis-i Mebusan Başkanlığına seçildi.¹⁹

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

Daha sonra yapılan başkanvekillikleri seçimi sonucunda da, Birinci Başkanvekilliğine Aydın mebusu Hüseyin Kâzım Bey, İkinci Başkanvekilliğine ise Karesi mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi seçildiler.²⁰

C. Meclis-i Mebusan'ın Üye Sayısı

Meclis-i Mebusan'ın kaç mebustan müteşekkil olması gerektiği ve buna bağlı olarak da kaç üyenin katılımıyla meclisin karar alabileceği hususları, Meclis-i Âyan'ın, kendi üye sayısının söz konusu olduğu toplantısında gündeme gelmişti. Âyan'ın 12 Ocak'ta yaptığı toplantıda söz alan Mahmut Paşa, Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan'ın üye sayıları ile ilgili olarak Kanun-ı Esasî'nin 61. maddesini hatırlatmıştı.²¹ Buna göre, Meclis-i Âyan'ın üye sayısı, Meclis-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini geçmemek üzere padişah tarafından seçilirdi. Ancak Meclis-i Âyan Reisi Tevfik Paşa buna itiraz ederek, birçok vilayetin işgal altında bulunduğunu, dolayısıyla da bugün için gerek Meclis-i Âyan ve gerekse Meclis-i Mebusan'ın üye sayısının tam olarak tesbitinin mümkün olmadığını, Âyan üyeleri hakkında padişahın irade-i seniyyesinin çıktığını belirterek eğer bu hususta bir tereddüt olursa kurulacak bir hususi encümünde bu meselenin incelenebileceğini ifade etmişti.²²

Bu konudaki görüşlerini açıklayan Damat Ferit Paşa'ya göre ise, Osmanlı memleketleri hukuken mevcuttular ve dolayısıyla da Meclis-i Mebusan'ın olması gereken üye sayısı, bir önceki meclisin üye sayısı olan 256 idi. Bunun üçte bir oranı ise 85'e karşılık gelmekteydi. Oysa son olarak tayin edilen 14 üye ile birlikte Âyan âzalarının sayısı 59 kişiye ulaşmıştı. Padişah tarafından eğer 20 üye daha tayin edilseydi Âyan'ın sayısı buna da müsaitti.²³

Konunun asıl muhatabı olan Meclis-i Mebusan'da da, meclisin üye sayısı ve karar almak için gerekli çoğunluk yeter sayısının kaç olması gerektiği hususlarında yoğun tartışmalar olmaktadır. Meclis'in 22 Ocak 1920 tarihinde yapılan toplantısında bu husus gündeme gelmişti. Konuyu gündeme getiren Rıza Nur Bey, çoğunluğun olup olmadığına bakılmadan görüşmelere geçmenin doğru olmayacağını ifade etmişti.²⁴ Bu konudaki tartışmalar iki yönde gelişmiştir. Karahisarışarki Mebusu Ömer Feyzi Efendi'ye göre Dahiliye nazırının birçok defa gazetelere verdiği demeçlerde de belirttiği gibi meclisin toplanma sayısı iki yüz elli altı idi. Buna göre de meclisin yeter çoğunluk sayısının yüz yirmi dokuz olması gerekiyordu ve bu sayıda mebus toplantılara katılmadığı müddetçe mecliste alınan kararların durumu da açıklanmaya muhtaçtır.²⁵ Bu görüşe karşı çıkan Celâleddin Arif Bey'e göre ise, padişahın meclisi açış nutkunda da, bütün Osmanlı ülkesinde seçimlerin yapılamamasından dolayı üzüntülerini bildirdiği, dolayısıyla da seçimlerde dikkate alınması gereken noktanın seçim yapılabilen mahaller olduğunu, Dahiliye Nezareti'nden Meclis Başkanlık Divanı'na gelen cetvelden 170 mebusun seçildiğinin anlaşıldığını ifade ederek çoğunluk yeter sayısının 86 olması gerektiğini belirtmişti.²⁶

Celâl Nuri Bey de meselenin bir diğer cephesine değinerek, eğer 256 mebusta ısrar edilecek olursa hiçbir zaman bu sayıya ulaşamayacağı için Meclis-i Mebusan'ın açılmasının da mümkün olamayacağını belirtmişti. Bu durum, gerek Damat Ferit Paşa ve gerekse İtilâf Devletlerinin menfaatlerine aykırı idi. Zira Kanun-ı Esasî'ye göre barış anlaşması mutlaka meclisten geçecekti ve geçebilmesi için de meclisin açık olması gerekli idi.²⁷

Seyyit Bey ise, Meclis-i Mebusan'ın açılıp çalışmalarına başlamasının üzerinden bir buçuk aylık bir dönemin geçtiğini belirterek bu konunun görüşülmesi için oldukça geç kalındığını ifade ediyordu. Ayrıca Seyyit Bey, Meclis-i Mebusan-Meşrutiyet ilişkisine dikkat çekerek

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

şöyle diyordu: "Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan'sız olmaz. Meclis-i Mebusan'ın açılmamasını meşru gösterecek hiçbir zaman, hiçbir sebep olamaz. Meclis-i Mebusan açılmamak demek, meşrutiyet lağv olunmak demektir. Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan ile kaimdir. Az olsun, çok olsun, herhalde Meclis-i Mebusan'ın vücudu şarttır. Ve bu başka hiçbir tevîl kabul etmez. Kanun-ı Esasî'de sarihtir, Meşrutiyet'in en mühim esası Meclis-i Mebusandır, zaruretler de en büyük kanundur. Biz de bir buçuk aydan beri bu hâli kabul etmiş ve müzakerâta devam etmişiz."²⁸

Gerek Meclis-i Mebusan'da ve gerekse Meclis-i Âyan'da tartışmalara sebebiyet veren meclisin üye sayısı hususunda ilk defa, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa tarafından seslendirilen; bir önceki Meclis-i Mebusan üye sayısının 256 olması hasebiyle bu meclis üye sayısının da teamül gereği o sayıda olması gerektiği hususu Meclis-i Mebusan'da sadece Ömer Feyzi Efendi tarafından dile getirilmiş ve büyük tepki çekmişti. Bu düşünce belki hukuken doğrudu ama, demokrasiyi kabul eden insanların seçim yapılamayan yerler için uygun bir hukukî çözüm bulmaları da gerekirdi. Çoğunluğunu Kuvay-ı Milliye taraftarlarının oluşturduğu mebuslara göre bu düşüncenin temelinde Meclis-i Mebusan'ı çalıştırmamak yatıyordu. Oysa Milli Mücadele liderleri için bu meclis çok şey ifade ediyordu ve muhakkak surette görevini ifa etmesi gerekli idi. Kaldı ki, Seyyit Bey'in de izah ettiği gibi, meşrutiyetin en önemli organı Meclis-i Mebusan idi ve onun olmadığı bir yönetim tarzının meşrutî olduğunu söylemek mümkün değildi. Bunun için de meclisin açık tutulup çalıştırılması gerekiyordu. Bütün bu düşüncelerle, tepki gören Ömer Feyzi Bey'in düşünceleri bir daha mecliste gündeme gelmediği gibi Damat Ferit Paşa'da Meclis-i Âyan'da bu hususta fazla taraftar bulamamıştı.

D. Felâh-ı Vatan Grubu'nun Kurulması ve Misâk-ı Milli'nin Kabulü

17 Aralık 1919 tarihli bir genelge ile, her sancak milletvekillerinin kendi aralarından birini Heyet-i Temsiliye üyesi seçmeleri ve seçilen üyelerin de Ocak ayının beşinden başlayarak Ankara'ya gelmeleri isteniyordu. Ayrıca Heyet-i Temsiliye'nin her sancaktan üye olarak gelecek milletvekilleriyle yapacağı görüşmeye, diğer milletvekillerinden de elden geldiğince çok sayıda kişinin katılması arzu ediliyordu.²⁹

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelebilen mebuslarla görüşmelerde bulundu. Ancak bu istenilen ve kararlaştırılan seviyede olmadı. Bir kısım mebuslar Ankara'ya hiç gelmediler. Bazı mebuslar, çağrıya uğradıktan sonra İstanbul'a gittiler, bazıları da İstanbul'a giderken yol üzeri olduğu için uğrayıp görüştüler. Mustafa Kemal Paşa görüşebildiği mebuslara, vatani kurtarmak, bağımsızlığı sağlamak için iyi yönetilen bir kuruluşa sahip olmak gerektiğini, bunun için de İstanbul'da açılacak olan Meclis-i Mebusan'da, üyeleri birbirine sımsıkı bağlı ve güçlü bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu kurmalarını öğütledi. Cemiyet'in ismi de gelişigüzel tesbit edilmemişti. Mustafa Kemal'e göre, artık halk ne istediğini biliyordu ve bu milli istekler Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirtilmiş ve dile getirilmişti. Dolayısıyla, bu kongrelerin ilkelerine bağlı olduklarını söyledikleri için milletçe vekil seçilen kişiler, her şeyden önce, bu ilkelere bağlı kimselerden, bu ilkeleri yayan cemiyete "nisbetini gösterir ünvanında" bir grup kuracaklardı: "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu".³⁰

Ancak Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra görüldü ki mebusların Mustafa Kemal Paşa'nın istediği isimde bir grup teşkili mümkün olmayacaktı. Nitekim bunun sebeplerini ve kurulacak grubun ismini Ankara'ya bildiren Rauf Bey telgrafta şöyle diyordu: "Grup için uğraşıyoruz. Mebuslar arasında mevki düşkün olanların mevcudiyeti, düşüncelerde

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

ayrılıklar, hemen her mebusu ayrı ayrı kazanmak gibi bir zaruret doğurmaktadır. Durum o kadar naziktir ki, 'Müdafaai Hukuk'tan olan mebuslardan söz verenlerin büyük bir kısmı bile bu ad çevresinde toplanmaktan kaçınmışlardır... Kurulmasına çalıştığımız gruba çaresiz olarak Felahı Vatan adı verilecek, milli çaba ve sorumluluklar millî kuvvetlerin biricik âmil olması esasları açıklanacaktır".³¹ Gerçektende mebuslar, Müdafaai Hukuk Grubu gibi doğrudan Anadolu harekâtını çağrıştıran iddialı bir isim altında bir araya gelmeyi, İstanbul'un o günkü durumunda tehlikeli bulmuşlar ve bunun yerine Felah-ı Vatan Grubu ismini uygun görmüşlerdi.

Seksen kadar mebusla 7 Şubat 1920'de kurulan³² Felah-ı Vatan Grubu'nun üye sayısı zaman içerisinde değişikliklere uğramıştı. Elimizde olan bir belgeye göre, Felâh-ı Vatan İttifakı'na mensub üyeler 88 kişiden meydana geliyordu. Bunlardan 76 tanesi normal üyeler olup, 11 tanesi ittifaka dahil olup henüz imza etmemişlerdi, bir tanesi de, sosyalistliği temsil ettiğinden, ruhen beraber olup ittifaka resmen dahil değildi.³³

Ancak bu listenin sabit ve kesin bir liste olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira, seçimlerin yapılmasının üzerinden bir hayli bir zaman geçmiş olmasına rağmen mebusların İstanbul'a gelmeleri devam etmektedir. Hatta Meclis-i Mebusan'ın, görüşmelerini tatil ettiği 18 Mart günü dahi henüz mazbataları meclisce kabul edilmemiş mebuslar bulunmaktaydı.³⁴ Dolayısıyla gruba dahil üyelerin sayılarında sürekli değişiklikler olmaktadır. İstanbul'a gelen mebus sayısı arttıkça buna paralel olarak gruba mensup üyelerin sayısı da artmaktadır.³⁵

Felâh-ı Vatan Grubu teşkil edildikten sonra Celâleddin Arif Bey, Hüseyin Rauf Bey, Vasıf Bey, Hamid Bey, Bekir Sami Bey, Selahattin Bey, Bahtiyar Bey, Rauf Ahmet Bey, Abdullah Azmi Efendi'den oluşan İdare Heyeti seçilmişti.³⁶ Daha sonra aynı toplantıda yapılan görüşmeler neticesinde, grubun İdare Heyeti'ne dahil olan ve seçimlerde en fazla oyu almış olan Celâleddin Arif Bey'in grup başkanlığına getirilmesi kararlaştırılmıştır".³⁷

Misâk-ı Milli metni, 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan'da, çeşitli gayri resmi ve gizli toplantılarda görüşülerek tartışılmaya başlanmıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın kabul edip ilan ettiği Misak-ı Milli beyannamesi milli ve müstakil bir devlet kurmak üzere harekete geçmiş olan Türklerin akd ettikleri, birlikte yaşamak üzere anlaştıkları şartları ihtiva eden içtimai bir mukaveledir.

Misâk-ı Milli, 17 Şubat 1920 toplantısının ikinci celsesinde, Edirne Mebusu Şeref Bey'in verdiği bir takrir ile Meclis-i Mebusan huzuruna gelmiştir. Şeref Bey'in tavrında, "Ahd-ı Milli'nin parlamentolara ve umum matbuata tebliğ edilmesi ve tercihen müzakeresi" teklif ediliyor ve arıza-i cevabiye müzakereleri ertelenerek bu teklif kabul ediliyordu.³⁸

Bunun üzerine kürsüye gelen Şeref Bey, Misak-ı Milli'nin hazırlanma sebepleri ve ondan beklentiler hususunu açıklayarak, açıklanan metnin Avrupa parlamentolarına gönderilmesini teklif etmiştir.³⁹ Daha sonra Şeref Bey tarafından Misak-ı Milli metni okunarak oya sunulmuştur. Misâk-ı Milli, Meclis-i Mebusan'ın 17 Şubat tarihinde yapılan içtimalarında, "umumen ve müttefikan kabul" sedaları arasında oybirliği ile kabul edilmiştir.⁴⁰

E. Meclis-i Mebusan'da Yapılan Görüşmeler

Olağanüstü bir dönemde faaliyete başlayan ve kendisi ile ilgili bütün taraflarca değişik beklentilere sahip olan Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 12 Ocak 1920'de yaptı. Toplantı,

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

Meclis-i Mebusan dahili nizamnamesinin ikinci maddesi gereğince, en yaşlı üye olan Hacı İlyas Efendi'nin başkanlığı altında yapıldı. Hacı İlyas Efendi'den başka katipliklere, en genç üyeler olarak Faik Bey, Mehmet Emin Bey, Şakir Bey ve Rahmi Bey'in getirilmeleri ile geçici başkanlık divanı teşekkül ettirilmiş oldu. Daha sonra, toplantıda hazır bulunanların yemin merasimleri icra edildi. Toplantı sonunda da, dahili nizamnamenin sekizinci maddesine uygun olarak mebusların beş şubeye taksimi yapıldı.⁴¹ Bu tarihten itibaren Meclis-i Mebusan, gündemindeki maddeleri görüşmeye başladı.

Meclis-i Mebusan'ın ikinci toplantısı, 22 Ocak'ta yapıldı. Canik Mebusu Mehmet Ali Bey tarafından, katip tarafından okunun zabıtnamede "içtima-i fevkalade" tabirinin geçtiği vurgulanarak bunun ne manaya geldiği başkanlık divanından soruldu. Bu hususta yapılan tartışmalar sonunda yapılan oylama neticesinde zabıttaki "içtima-ı fevkâlade" tabiri yerine "içtima-ı âdi" tabirinin kullanılması kabul edilir.⁴²

22 Ocak'ta yapılan toplantıda, çeşitli konularda meclise gönderilen tellerin okunması söz konusu olduğunda bazı mebuslar tarafından, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafının okunması istenmişti. Ancak buna karşılık, "İstisna olmaz hepsi okunsun" sesleri yükselmişti. Sonuçta bütün telgrafların okunmasının zaman alacağı düşüncesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı da dahil hiçbiri okunmadı.⁴³

Böylece ilk oturumlarında bazı temel meseleler üzerinde görüş birliğine varan Meclis-i Mebusan, bundan sonraki çalışmalarını bazı konular üzerinde yoğunlaştırmıştı. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Mazbataların İncelenmesi ve İzinler

Mazbataların incelenmesi ve kabulü konusunda meclis son derece hoşgörülü davranmış ve zamanın nezaketini daima en başta bir sebep saymıştır. Bu konudaki en iyi örnekler İzmir ve Adana seçimleridir.⁴⁴ Mazbataların incelenmesi ve kabulü esnasında gösterilen hoşgörü sadece bunlarla sınırlı kalmamış, İzmir ve Adana seçimlerine ek olarak Ankara, Antalya ve Sivas mebuslarının kabulünde de azami hoşgörü gösterilmiştir.⁴⁵

Mazbataların incelenmesi esnasında karşılaşılan bir mesele de Dahiliye Nezareti'nin müdahalesiydi. Konya mebuslarının mazbataların şubede incelenmesi esnasında Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na bir yazı gönderen Dahiliye Nezareti, bazı mebusların isimlerini bildirilerek bunlar hakkında şikayetlerin bulunduğu ve bu şikayetlerin mahallerinde incelendiği bildirilerek isimleri yazılan mebusların mazbatalarının tutulması isteniyordu. Bunun üzerine Birinci Şube tarafından mazbataların incelenmesi durdurulmuştu. Bu hususu dile getirerek mazbataların incelenmesi işinin aksadığını ifade eden Muvaffak Bey, "sürekli tahkik evrakları gönderilecek diye bekleyecek miyiz yoksa mevcut evrakı inceleyecek miyiz?" diye soruyordu.⁴⁶

Bunun üzerine söz alan Hamdullah Suphi Bey, Dahiliye Nezareti'nden başkanlığa, başkanlıktan da şubeye havale edilen tezkirelerde yalnız şikayetlerin bulunduğu, açıklama ve müspet hiçbir şey bulunmamasından dolayı Konya mebuslarının mebusluklarının kabul edilmesi gerektiğini belirtmişti. Sonuçta Konya mebusları kabul edilmiş ve bu durumun nezarete yazılarak başlatılan tahkikâtın durdurulmasının istenmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁷

Meclis-i Mebusan aynı hoşgörüyü, çeşitli sebeplerle İstanbul'a gelemeyen mebusların izin taleplerinde de göstermiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclis-i Mebusan

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

Başkanlığı'na çekilen, "Hastalığıma binaen bugünlerde hareketime imkân yoktur. Mezun addedilmekliğimi istihâm eylerim." telgrafının Meclis-i Mebusan'da görüşülmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın izinli sayılmasına karar verilmiştir.⁴⁸

2. Arıza-i Cevabiyye'nin Hazırlanması

Meclisin yapması gereken görevlerden birisi de, padişahın Meclis-i Mebusan'ın açılışında okunan nutkuna cevap olarak bir Arıza-i Cevabiyye'nin hazırlanması idi. Bunun için de mecliste bir encümenin teşkil edilmesi gerekiyordu.

Bu konu ile ilgili olarak, meclisin 27 Ocak'ta yapılan toplantısında Arıza-i Cevabiyye Encümeni'nin teşkil edilmesi oylanarak kabul edilmişti. Akabinde yapılan oylamada da encümen azalarının şubelerde seçilmeleri uygun görülmüştü.⁴⁹

Encümen tarafından hazırlanan Arıza-i Cevabiyye müsveddesi, meclisin 16 Şubat tarihli oturumunda görüşülmeye başlandı. Önce, müsveddenin bölüm bölüm okunarak görüşülmesi kararlaştırılmış iken daha sonra bütününün okunduktan sonra parça parça incelenip görüşülmesine karar verildi.⁵⁰

Arıza-i Cevabiyyenin son şekli, 19 Şubat'ta yapılan toplantıda verildi. Verilen değişiklik önergelerinin görüşülmesinden sonra Arıza-i Cevabiyyenin bütünü üzerinde görüşmelere geçildi. Yapılan oylama sonucunda, hazırlanan Arıza-i Cevabiyye metni kabul edildi.⁵¹

Arıza-i Cevabiyye, Meclis Başkanlık Divanı tarafından padişaha takdim edildi. Takdim nedeniyle Vahideddin tarafından yapılan açıklamada; Arıza-i Cevabiyye ve Meclis-i Mebusan'ın kendisi hakkındaki düşüncelerinden çok memnun olduğunu, "maruz-u müşkilât olan şu an-ı mühimde" birlik ve beraberlik içinde çalışmanın faydalı olacağını ve bu hususun Mebusanca da nazar-ı dikkate alınacağını beyan etmişti.⁵²

3. 1336 (1920) Senesi Mart ve Nisan Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu Layihası

1920 yılı Mart ve Nisan aylarına ait geçici bütçe kanunu tasarısı hakkındaki görüşmelere, Meclis-i Mebusan'ın 28 Şubat 1920 tarihinde yapılan toplantısında başlandı. Sadrazam Ali Rıza Paşa başta olmak üzere hükümet üyelerinin büyük çoğunluğunun da izlediği toplantıda ilk sözü, mazbata muharriri sıfatıyla Saruhan Mebusu Muvaffak Bey aldı.

Muvaffak Bey konuşmasında; Mart ve Nisan aylarına ait geçici bütçenin toplamının 15.558.000 lira gibi korkunç bir rakama vardığını, bu durumda senelik bütçe toplamının 900.000.000 milyonu geçeceğini, oysa Maliye Nazırının Muvazene Encümeni'nde verdiği izaha göre senelik gelirin 50-60 milyon civarında olacağı, dolayısıyla 30-40 milyon civarındaki açığın kapatılması için ciddi bir tasarrufa gitmek gerektiğini ifade etti.⁵³

Görüşmenin burasında söz alan Maliye Nazırı Tefik Bey; "1336 Bütçesi'nin daha erken hazırlanmasının mümkün olmadığını, zira bunun için geçmiş döneme ait hesapların incelenmesi gerektiği, ayrıca önce hazırlanmamış olan 1335 Bütçesi'nin hazırlandığını daha sonra da 1336 Bütçesi'nin hazırlanmasına başlandığını, öncelikle geçici bir bütçenin hazırlanmasının böyle zamanlarda daha uygun olacağına karar verildiğini, çünkü bütçe ne kadar erken verilirse o kadar yanılma olabileceğini, bununla birlikte 1336 Bütçesi'nin hazırlandığını ve yakında meclise sunulacağını ifade etti. Kanun tasarısının maddelerinin

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

görüülmesine geçildi. Bu konudaki görüşmeler 29 Şubat'ta tamamlanarak tasarı meclisin oyuna sunuldu. Neticede 18 ret oyuna karşılık 57 kabul oyu ile 1336 senesi Mart ve Nisan Aylarına Ait Geçici Bütçe Kanunu Tasarısı kabul edildi.⁵⁴

4. 1336 (1920) Senesi Darüleytam Müdiriyyet-i Umumiyyesi'nin Mart ve Nisan Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanun Layihası

Bu kanun layihasının mecliste görüşülmesine, 10 Mart 1920 tarihinde başlandı. Layiha Encümeni adına ilk konuşmayı yapan Trabzon Mebusu Ali Şefik Bey; Darüleytam Müdiriyyet-i Umumiyyesi'nin 1336 senesine ait Bütçe Layihası'nın Meclis-i Mebusan'a zamanında verilmemesinden dolayı hükümeti tenkit ettiklerini ancak, hizmetlerin durmaması için bütçeyi süratle incelediklerini beyan etti.⁵⁵

Müdiriyyet-i Umumiyye'nin çalışmaları hakkında bilgi vermek ve yapılan eleştirileri cevaplamak üzere söz alan, Darüleytam Müdür-i Umumisi Selahattin Bey; müdiriyetin bütçeyi tanzim ederek zamanında ilgili makama sunduğunu, geçen senelere göre istenen tahsisattaki artışın zamanın ve şartların ortaya çıkardığı bir durum olduğunu, yurtlarda kalan öğrencilerin değişik yaş gruplarında olmalarından dolayı personel sayısının öğrenci sayısına nisbetle yüzde yirmi civarında olması gerektiğini, bunun da fazla olmadığını, öğrenciler arasında sanata meyilli olanların sanat öğrenmeye, öğretmenliğe kabiliyeti olanların da darümuallimine yönlendirildiğini ifade etti.⁵⁶

Darüleytam Müdiriyyet-i umumiyyesine ait Geçici Bütçe Kanun Tasarısı hakkındaki görüşmeler Meclis-i Mebusan'da oldukça sert ve teferruatlı bir şekilde geçmişti. Bu da gayet tabii idi. Zira Osmanlı Devleti son olarak dört yıl süren bir savaştan çıkmıştı. Bu savaşlar binlerce ölü ve yaralı ile birlikte arkalarında yine binlerce yetim bırakmıştı. Bunların bakım ve yetiştirilmesi başlı başına bir hadise idi. Devletin o günkü ekonomik yapısı göz önüne alındığında meselenin boyutları daha iyi anlaşılmaqta idi. Kaldı ki bu mesele sadece yetim çocukların bakımı ile de sınırlı değildi. Bakımları ile birlikte bunların eğitim ve öğretim faaliyetleri içinde nasıl yer alacakları da önemli idi. Nitekim mebuslar tarafından konunun daha ziyade üzerinde durulan yönü de bu nokta idi. "Özellikle Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey bu yönde bir konuşma yaparak Müdiriyyet-i Umumiyye bütçesi üzerinde herhangi bir kesintiye gidilmemesi üzerinde ısrar ediyordu. Zira ona göre yetim çocuklar meselesi devletin geleceği ile de yakından ilgili idi".⁵⁷

Meclisteki bu tartışmalardan sonra bütçe layihası hakkında oylamaya geçilmiş ve yapılan oylama neticesinde 61 kabul, 30 ret ve 6 çekimser ile geçici bütçe kabul edilmişti.⁵⁸

5. Ağnam Resmî

Meclis-i Mebusan'ın 26 Şubat'ta yaptığı toplantıda, Karahisar-ı Sahip Mebusu Mustafa Hulûsi Bey ve arkadaşları tarafından Kütahya, Eskişehir, Konya, Karahisar-ı Sahip ve Kastamonu bölgelerinde tadat-ı ağnama Mayıs'ta başlanmasına dair bir kanun layihası verildi. Bu teklif, usul olduğu üzere layiha encümenine havale edildi.⁵⁹

Layiha Encümeni, kanun layihası hakkındaki görüşünü 10 Mart'ta meclise sundu. Buna göre; "teklif encümende incelenmiş, Ağnam Nizamnamesi'nde Osmanlı Devleti'nde iklim itibarıyla ağnam tadadı için ayrı bir zaman dilimi ayrılmayıp genellikle Mart başlangıcında alındığının anlaşılması olmasına binaen, adı geçen vilayetlerde ağnam tadadının, belirtilen sebeplere rağmen bir kanun ile kayıt altına alınmasının doğru olmayacağından mezkur

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

layihanın görüşmeye alınmasına gerek görülmemiştir.⁶⁰

Tadad-ı Ağnam hakkında Maliye Nazırı adına açıklama yapan Varidat-ı Umumiyye Müdür-i Umumisi Lütfi Bey, ağnam tadadının zamanının değiştirilmesi hususunda ellerinde yetki olmadığını, ağnam tadadının değişik zamanlarda alınmasının üreticinin menfaatine olduğunu, içinde bulunulan senede ağnam tadadına başlandığından dolayı artık yapacak fazla bir şey bulunmadığını belirterek Rumi takvime geçildikten sonra ortaya çıkan on üç günlük farkın dikkate alınmayarak tadadın icrasına yine bir marttan itibaren başladığı belirtti.⁶¹

Tadad-ı Ağnam meselesi için Meclis'te 13 Mart'ta yapılan bu görüşmelerden sonra bu hususun bir daha görüşülmesi mümkün olmamıştır. Zira İstanbul, İtilâf Devletleri tarafından 16 Mart'ta işgale uğrayacak, bunun sonucunda Meclis-i Mebusanda baskına uğrayarak bazı mebuslar tutuklanacaktı.

Ancak ağnam resmi, Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geçiş devresinin dikkat çeken bir örneğini teşkil edecek ve Meclis-Mebusan'ın çıkaramadığı bu kanun TBMM'nin 1 numaralı ve 24 Nisan 1920 tarihli kanunu olacaktır.

III. Meclis-i Mebusan-Hükümet İlişkisi

Milli mücadeleden yana olarak 1919 Ekimi'nin başında kurulmuş bulunan Ali Rıza Paşa Hükümeti, sürekli bir bunalım ve bocalama içinde idi. Hem milli mücadeleçilerle aynı duyguyu taşıyor, aynı görüşe sahip bulunuyor, hem de milli mücadeleçilerin tutum ve davranışlarıyla devlet otoritesini zedeleyeceklerinden, devlet bütünlüğünü tehlikeye düşüreceklerinden kuşkulanıyordu. Bir yandan Kuvay-ı Milliye'nin yararlı olacağına inanıyor, öte yandan İtilâf devletlerinin bu konudaki müdahalelerinden korkuyordu. Hem İtilâf devletlerinin isteklerine karşı koyamıyor, hem Kuvay-ı Milliyecilere söz dinletemiyordu.⁶² Ali Rıza Paşa Kabinesi, milli davanın Meclis-i Mebusan'ın denetimi ele almasıyla sona ereceğini tahmin etmişti. Padişah ve taraftarlarına, "İstanbul'da Meclis-i Mebusan açılınca Anadolu'da anarşik durum kalmayacağını ve herşeyin normale döneceğini" söylemekle tatmin edeceğini sanmıştı.⁶³ Ancak, Meclis-i Mebusan teşekkül edip çalışmalarına başladıktan sonra, bu defa da, hükümet ile Mustafa Kemal Paşa arasında ve meclis ile hükümet arasında birtakım anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı.

Her ne kadar Ali Rıza Paşa Hükümeti, kuruluş döneminde Teşkilât-ı Milliye tarafından desteklenmiş ve kabul görmüşse de, daha sonraki birtakım uygulamaları ve kabinesi teşekkül tarzı, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tepkisini çekmişti. Özellikle Salih Paşa ile Amasya'da yapılan görüşmeler sonucunda alınan kararların hükümet tarafından kabul edilmemesi, Ali Rıza Paşa ve hükümetine karşı olan iyi niyetin önemli ölçüde sarsılmasına sebep olmuştu. Bu gelişmeler şüphesiz ki, büyük ekseriyeti Teşkilât-ı Milliye taraftarlarından meydana gelen Meclis-i Mebusan'da da yankı bulacaktı. Dolayısıyla da, meclis ile hükümetin temasa geçmesinde gecikme meydana gelmişti.

Ancak mecliste Felâh-ı Vatan Grubu'nun kurulup, mebusların büyük bir çoğunluğunun iç ve dış siyasette belli bir fikir etrafında toplanmalarından sonra, hükümet ile Meclis-i Mebusan'ın ilişkilerinde belli bir istikrar sağlanmıştı. Grup kurulup fikirlerini açıkladıktan sonra, Sadrazam Ali Rıza Paşa tarafından, esasen daha önceden hazırlanmış olan hükümet programı ile bu fikirlerin karşılaştırılmasına lüzum görülmüştü. Hükümet programı ile grubun fikirleri arasında, temelde olmasa bile, bazı farklılıkların olduğunun görülmesi

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

üzerine, sadrazam tarafından bunların değiştirilmesi yoluna gidilmişti. Ancak yapılacak değişikliklerin bütün hükümet mensupları tarafından da kabul edilmesi gerektiği için, Ali Rıza Paşa tarafından bu konuda çalışmalar başlatılmıştı.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin beyannamesi, Meclis-i Mebusan'ın 9 Şubat günlü sekizinci toplantısında açıklandı. Usul işlemlerinin bittiği sırada Heyet-i Vükelâ ile birlikte toplantı salonuna giren Sadrazam Ali Rıza Paşa, söz alarak hükümet beyannamesini okudu. Kabine arkadaşları ile birlikte hükümet sorumluluğunu yüklendikleri gündeki ülke durumunun herkesçe bilindiğini, özellikle hemen seçim yaptırarak Meclis-i Mebusan'ı toplamak ve haberleşmelerin kesilmesine kadar ilerleyen Anadolu ile İstanbul arasındaki uzaklaşmayı gidermek gibi çok önemli iki mesele ile karşı karşıya bulduklarını, hemen bu konular üzerinde çalışarak haberleşmenin ve meclis-i mebusan toplantısının sağlandığını, milli meclisin göreve başlamış olması sebebiyle artık "meşrutiyet usullerine" uygun harekete engel olacak bir hususun kalmadığını, padişah ile hükümet ve millet arasındaki birlik ve beraberliği sağlama amaçlarına bağlı kalınarak çalışıldığını, memleketteki huzursuzluğu giderecek olan barış anlaşmasının yapılmasında Wilson Prensipleri'ne dayanılarak açık ve meşrû haklarımızın alınmasına ve korunmasına çalışılacağını, anlattı.⁶⁴

Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey, meclisi bir an önce toplamak hususundaki gayret ve azimlerinden dolayı hükümete teşekkür ederek başladığı konuşmasında, hükümet beyannamesinde yer alan "irade-i milliyyenin artık mecliste tecelli edeceği" ifadesine aynen iştirak ettiğini, padişah ile milletin "et ve tırnak gibi" birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu belirtti.⁶⁵

Sivas Mebusu Rauf Bey, hükümet beyannamesinde, işgal edilen bölge olarak yalnız İzmir ve civarının gösterilmesi üzerine söz aldığını belirterek; Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasında rol almış birisi olarak o günlerdeki gelişmeler hakkında izahat verdikten sonra, mütarekeye aykırı olarak işgal edilen yerlerin Musul, Adana, Antalya ve civarları ile son olarak da İzmir ve havalisi, Balıkesir ve Ayvalık olduğunu açıkladı. Ayrıca millî hareketin anlamına değinerek, bu hareketin bir veya birkaç kişinin, siyasî toplulukların ya da dıştaki bir kuvvetin etkisiyle doğmadığını, işgallerdeki vahşilik ve kötülöklere karşı can ve namus korunması mecburiyeti ile milletin içinden doğduğunu, Kuvay-ı Milliyecilerin hiçbir zaman asayiş bozucu davranışlarda bulunmadıklarını, bunların yurtsever Anadolu çocukları olduklarını, tek amacın padişahlık ve halifelik makamlarının ve vatan bütünlüğünün korunması olduğunu bildirerek hükümetin bu gaye uğrunda başarıya ulaşmasını diledi.⁶⁶

Hükümet Beyannamesi üzerindeki görüşmeler sona erdikten sonra, Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey ve on dokuz arkadaşı tarafından hazırlanmış olan ve hükümete güven oyu verilmesini isteyen takrir okundu. Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın da takririn muhtevasını onaylaması üzerine takririn oylanmasına geçildi.

Yapılan oylama sonucunda, kullanılan 108 oydan 104'ü ile hükümetin güvenoyu aldığı anlaşıldı. Diğer dört oydan biri boş, biri çekimser, ikisi de ret idi.⁶⁷

IV. Meclis-i Mebusan-Meclis-i Âyan ilişkisi

Kanun-ı Esasî'nin terimi ile "Meclis-i Umumî"yi oluşturan Âyan ve Mebusan Meclisleri'nin karakterleri daha ilk oturumdan itibaren belli olmuştur. Âyan, hükümet taraftarı ve bilhassa

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

Hürriyet ve İtilâf Fırkası yöneticilerinin etkisi altında idi. 1919 genel seçiminin sonucu olarak, mebusan ise açıkça "Anadolucu" yani Müdafaa-i Hukukçu idi. Yakın tarihimizde bir parlamentonun iki meclisinin birbirine bu derece zıt eğilimlere sahip oluşu ilk defa görülen bir olaydı. Âyan'ın gelenekçiliği, Mebusan'ın devrimciliği, her iki meclisin çalışma ve ürünlerinde açıkça görülecektir. Kayda değer önemli bir nokta da her iki meclisin daha doğrusu Osmanlı parlamentosunun Müdafaa-i Hukuk örgütünün son derece şiddetli baskısı altında kalmış olmasıdır.⁶⁸

Seçimle kurulmuş bir meclisin millî hareketin temsilcisi olabileceği endişesi, padişah ile Damat Ferit Paşa grubunu, Âyan'ı karşı bir ağırlık olarak elde bulundurmak amacı ile harekete geçirmiştir. Gerçekten Âyan'ın bilinen yetkileri⁶⁹ meclisin kararlarını durdurmak bakımından hayli ağır basabilirdi. Bu durumu sağlamak için Mehmet Vahideddin ve Sadrazam Damat Ferit imzalarını taşıyan "irade-i seniye" ve "tezkirei samiye"lerle çoğunluğu Hürriyet ve İtilâf yöneticilerinden olan kimseler Âyan üyeliğine atanmışlardır.⁷⁰

Padişah tarafından "kaydı hayat şartıyla seçilmiş" bir meclisin Anadolu hareketi karşısındaki tutumu hakkında son Osmanlı Âyanı muhakkak ki canlı bir örnektir. 1876'dan beri azledilmemiş ve meclis-i mebusansız yaşamış, mebusanın kesintili hayatına karşılık kırk dört sene (1876-1920) muhafaza edilmiş olan Âyan üyelerinin büyük çoğunluğu, bu meclisin geleneklerine sadakatle padişah ve Damat Ferit Paşa hükümetlerinin yanında destekleyici rollerine devam etmişler, devrimci tez karşısında Âyan gelenekçi görüşlerin sığınağı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen lafta ve harabe halinde bulunmasına ve yapısında hiçbir kalkınma gücü kalmamış olmasına rağmen Âyan, Müdafaa-i Hukuk hareketini katiyen benimsememiştir; bazı üyelerin bu harekete eğilim göstermeleri ise, ona atfedilecek bir görüşü ifade etmekten uzaktır.⁷¹

V. Meclis-i Mebusan'ın Toplantılarının Ertelenmesi

A. Hükümet Değişikliği ve İstanbul'un İşgali

Yunanlıların ileri harekete geçerek Çerkes Ethem'in tuttuğu cephe ile Demirci Mehmet Efe'nin tuttuğu cephe arasındaki bölgeye taarruzla Gölcük yaylasını ve Bozdağ'ı işgal etmeleri,⁷² Kuvay-ı Milliye hareketini önlemeye çalışan ve böylelikle memleketi işgallerden kurtaracağını sanan hükümeti, içinden çıkılması imkansız çok zor bir duruma soktu ve Sadrazam Ali Rıza Paşa istifa etti. 8 Mart günü, vezirlik ve müşirlik rütbesini de alan Salih Paşa'nın hükümeti kuruldu ve Vahideddin tarafından onaylandı.⁷³

Salih Paşa'nın sadrazamlığı kabul ettiği günlerde, İstanbul'un geleceği hususu Londra'da yoğun bir şekilde tartışılıyordu. İstanbul'un geleceği ile ilgili olarak son kararın alındığı 10 Mart tarihli Konferans toplantısı, İngiliz, Fransız ve İtalya temsilcileri arasında tam bir fikir Jimnastiği halinde geçmişti. Yapılan görüşmeler sonunda İstanbul'un resmen işgali kararlaştırıldı.⁷⁴

İstanbul'un işgali 16 Mart 1920 günü başladı. Sabah saat 10'a kadar işgal edilecek yerlerin çoğu işgal edilmiş, Malta'ya sevk edilmek üzere tutuklanacak kişilerin birçoğu tutuklanmış, sıkıyönetim ilan edilmiş bulunuyordu. İngilizler, bu işgal ve tutuklamaları oldukça sert ve bazen de kan dökücü bir surette gerçekleştiriyorlardı.⁷⁵

İngilizler tarafından İstanbul'un işgalini müteakip uygulamaya koydukları bir diğer faaliyet

de, daha önceden de örnekleri görülen, önde gelen Kuvay-ı Milliyecileri ve onlara taraftar ve yardımcı olduklarına inandıkları kişileri tutuklamak ve Malta'ya sürmek olmuştu. "Bu anlamda, aralarında eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Meclis-i Âyan azasından Çürüksulu Mahmut Paşa ve Sivas Mebusu Rauf Bey'in de bulunduğu bir grup tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildiler".⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa 16 Mart günü millete yayınladığı bildiride de özetle şöyle diyordu: "Bugün, İstanbul zorla işgal edilerek Osmanlı Devleti'nin 700 yıllık hayat ve egemenliğine son verildi. Yani bugün, Türk Milleti, uygarlık yeteneğini, yaşama ve bağımsızlık hakkını ve bütün geleceğini savunmaya çağrıldı...".⁷⁷

İstanbul'un işgalinin ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasının Anadolu hareketine neler kazandırdığı hususunda oldukça gerçekçi yorumlar yapan Zürcher bu hususta şöyle demektedir: "Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki mevkiini güçlendirmesini sağlayan, İstanbul'daki az çok bağımsız milliyetçilerin etkinliğine son vermesi değil, Müttefiklerin, hatta daha çok İngilizlerin eylemleri oldu. Anahtar niteliğindeki pek çok kişiyi tutuklayıp, sonuçta kenti resmen işgal eden İngilizler, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı kapatarak başkentteki baskılarını giderek arttırdılar. Bu eylemleri, hâlâ konumunu sağlamlaştırmak çabasında olan Mustafa Kemal'i, başını ağrıtabilecek pek çok sorundan da kurtarmış oldu. Önderlerini yitiren Karakol Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye veya kısaca Mim Mim Grubu adı altında Ankara'nın itaatkâr bir uydusuna dönüştü; İngilizler tarafından işgal edilen Harbiye Nezareti eylem özgürlüğünü yitirdi ve Meclis-i Mebusan'ın yerini İstanbul'dan kaçmayı başaran mebuslardan başka, millî hareketin yeni temsilcileri arasından seçilenlerle eksiklerin tamamlandığı Ankara'daki "Büyük Millet Meclisi" aldı bu ilk Millet Meclisi yumuşak başlı olmaktan çok uzak olmakla birlikte, gene de kesinlikle ulaşılamayacak durumdaki İstanbul Meclis-i Mebusanına nazaran, çok daha kolay etki altına alınabilecek durumdaydı".⁷⁸

Sonuç olarak denilebilir ki, Müttefiklerin İstanbul'u işgal hareketi, Anadolu davasının ancak Anadolu bozkırlarında halledileceği hususunda artık kimsede şüphe bırakmamıştı.

B. Meclis-i Mebusan'ın Toplantılarını Ertelemesi

Londra'da bu gelişmeler olurken, İstanbul'da Meclis-i Mebusan Reisi Celâleddin Arif, Reis Vekili Abdülaziz Mecdi ve Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Beylerle Konya Mebusu Hoca Vehbi Efendi'den müteşekkil bir heyetin padişahın huzuruna kabul edilecekleri tebliğ edilmişti. 16 Mart günü Rauf Bey, İngilizler tarafından yakalanma tehlikesine karşılık kalmakta olduğu bir arkadaşının evinden Meclis-i Mebusana gelmişti. Padişahı ziyarete gitmek üzere Meclis Başkanı Celâleddin Arif Bey aranır da bulunamaz. Bunun üzerine Rauf Bey ile birlikte Başkanvekili Abdülaziz Mecdi Efendi ve Konya Mebusu Vehbi Efendi saraya giderler. Ancak Padişah ile yapılan görüşmeden istenilen sonuç alınamaz. Meclis heyetinin, Vahideddin'i İtilaf Devletlerine karşı harekete geçirme gayretleri sonuçsuz kalır. Görüşme, Vahidettin'in; "Rauf Bey! Bir millet var koyun sürüsü. Buna bir çoban lazım. O da benim." sözleri ile sona ermişti.⁷⁹ Heyet geç vakit Meclis-i Mebusan'a dönmüştü. Celâleddin Arif Bey ortadan kaybolduğu için Başkanvekili Abdülaziz Mecdi Efendi başkanlığında bir grup toplantısı yapılmasına kara verilmişti. Abdülaziz Mecdi Efendi kürsüye çıkarak Vahideddin ile olan görüşmelerini mebuslara anlatmaya başladığı esnada Meclis Muhafız Kıtası Kumandanı salona girerek, meclise gelen bir İngiliz müfrezesinin Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'i teslim almak istediklerini haber vermişti. Bunun üzerine Rauf Bey ile sayıları 25-30 arasında bulunan mebuslar, ne yapılabileceği hususunda görüşmelerde

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

bulunmuşlardı. Başta Gümüşhane Mebusu Zeki Bey olmak üzere bir kısım mebus, teslim olunmamasını, gerekirse silahla mukavemet edilmesini, Rauf Bey'in de kaçmasını teklif ediyorlardı. Ancak Rauf Bey, düşündüklerini gerçekleştirebilmek için kaçmayı aklına bile getirmedeği gibi, durumu biraz daha dramatik bir hale sokabilmek için de, meclis taarruza uğradığına göre Meclis Muhafız Kıtası'nın mukavemet etmesinin Kıta kumandanından istenmesini teklif etmişti. Ancak kumandanın, Meclis-i Mebusan Reisi Celâleddin Arif Bey'in, meclisten ayrılmadan önce her ne sebeple olursa olsun kan dökülmemesi emrini verdiğini söylemesi üzerine bundan bir netice alınamadı. Bunun üzerine Rauf Bey, "Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'e; gidip kapıdaki İngiliz zabıtlarıyla görüşerek, kan dökülmesinin önüne geçmek için ancak kendisini müzakere salonundan zorla teslim aldıklarına dair yazılı bir vesika verdikleri takdirde" teslim olacağını bildirmesini söylemişti. Bu fikrin, mecliste bulunan mebusların ekserisi tarafından da kabul görmesi üzerine İngilizlerle görüşen Ali Şükrü Bey'in, teklifin kabul edildiği haberini getirmesiyle meclisteki tartışmalarda sona ermişti. İngiliz kumandan tarafından hazırlanan sened⁸⁰ Rauf Bey tarafından Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na verildikten sonradır ki İngilizler Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'i alarak meclisten ayrılırlar.⁸¹

İstanbul'un işgal edilmesinden sonra Meclis-i Mebusan'daki ilk toplantı 18 Mart 1920 de yapıldı. Meclis Birinci Başkanvekili Hüseyin Kâzım Bey'in başkanlığında başlayan toplantıda, çoğunluğun olduğu ifade edilerek görüşmelere geçildi. Sinop Mebusu Rıza Nur Bey söz alarak, mebuslardan bazılarının Meclis-i Mebusan'dan zorla alınmalarını protesto eden bir konuşma yaptı. Rıza Nur konuşmasında; "başkent ve Mebusan'ın tecavüze uğradıklarını, Rauf, Vasıf, Faik ve Şeref Beyler ile Numan Efendi'nin zorla alınıp tutuklandıklarını, böylece hukuk-u esasiye ve hukuk-u düvelin çiğnendiğini, meclisin artık serbestçe karar alamayacağını, durumu bütün parlamentolar ve özellikle bütün parlamentoların annesi olan Britanya ve "bu gibi vekayi-i tarihiyeye" çok kez sahne olmuş olan Fransa ve İtalya parlamentoları nezdinde protesto edilmesi gerektiğini söyleyerek, "millî bir vesika olarak tarihe tevdi ettiği" takriri sundu. Bütün meşrutiyetlerde millet vekillerine sağlanan dokunulmazlığın son bulması dolayısıyla kutsal görevlerini güvenle sürdürebilecekleri bir durum ortaya çıkıncaya kadar genel birleşimlerin ertelenmesi öneriliyordu".⁸² Hüseyin Kâzım Bey tarafından oya sunulan takrir oybirliği ile kabul edildi.⁸³

VI. Meclis-i Mebusan'ın Feshi (11 Nisan 1920)

Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin iktidara gelmesi ile birlikte Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi yönünde hızlı bir çalışma başlatılmıştı. Bu çalışmalar bizzat Damat Ferit Paşa tarafından ve gizli bir şekilde sürdürülüyordu.

Bu arada, Meclis-i Mebusan'da genel görüşmelerin tatil edilmiş olmasına rağmen mecliste bir araya gelerek kendi aralarında görüş alış verişinde mebuslar, Meclis Başkan Vekilleri Hüseyin Kâzım Bey ve Abdülaziz Mecdi Efendi'nin, Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı ziyaret etmeleri kararlaştırılmıştı. "Ertesi günü gerçekleşen görüşmede Hüseyin Kâzım Bey, Damat Ferit Paşa'nın, mevcut Meclis-i Mebusan ile çalışıp çalışamayacakları hususundaki sorusuna verdiği cevapta; bunun mümkün olmadığını, zira iki tarafında birbirleri hakkında olumsuz tavırları olduğunu söylüyorlardı.

Damat Ferit Paşa'nın ısrarı üzerine, bu konuda ne yapılabileceğinin, İstanbul'da bulunan mebuslar ile Damat Ferit Paşa'nın da katılacağı bir toplantının mecliste yapılarak bu hususta nelerin yapılabileceğinin görüşülmesi kararlaştırılıyordu. Ancak Hüseyin Kâzım Bey'in hatıralarında yazdığına göre, bu toplantı gerçekleşmeden meclisin feshinin

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

kararlaştırıldığı haberi alınmıştı".⁸⁴

Sonuçta Meclis-i Mebusan, padişahın 11 Nisan'da yayınladığı İrade-i Seniye ile feshedildi. Padişah İradesinde şöyle deniliyordu:

"Esbab-ı zarure-i siyasiyeden nâşi Meclis-i Mebusan'ın feshi iktiza etmesine ve Kanun-ı Esasîmizin muaddel birinci maddesinin fırka-i mahsusası mucibince lede-l iktiza Heyet-i Mebusan'ın feshi hukuk-ı şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen Meclis-i mezkûrun ber-mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bil-intihab içtima etmek üzere bugünden itibaren ber-mucib-i kanun feshini irade eyledim."⁸⁵

11 Nisan'da fesih iradesinin çıkması üzerine ertesi gün, 12 Nisan'da İstanbul Muhafızı Natık Paşa, beraberinde Polis Müdür-i Umumisi Nureddin Bey olduğu halde Meclis-i Mebusan'a gelerek doğruca, Meclis Başkan Vekillerinden Abdülaziz Mecdi Efendi'nin odasına çıkmışlardı. Burada, fesih iradesini Abdülaziz Mecdi Efendi'ye tebliğ eden Natık Paşa, Mecdi Efendi'yi görüşme salonuna davet ederek iradenin orada okunmasını istemiş, ancak Mecdi Efendi, fesih iradesinin kendisi tarafından değil, belki sadrazam veya vükelâdan biri tarafından okunmasının daha doğru olacağını belirterek bunu kabul etmemişti.⁸⁶ Natık Paşa daha sonra, iradenin tebliği anından itibaren meclisin feshedilmiş olduğunu beyan ederek memur ve müstahdemlerin dışarıya çıkarılması gerektiğini tebliğ etmiş ve bu emir polisler tarafından yerine getirilmiş ve Meclis-i Mebusan kapatılmıştı.⁸⁷

Meclis-i Mebusan'ın fesih gerekçesi hakkında gazetelerde görüşlere rastlamak mümkündür. Ancak bunların ortak özelliği, adeta tek bir kalemden çıkmış hissi vermeleri idi. Bu yazılara göre Meclis-i Mebusan'ın fesih nedenleri şunlardı: "Seçimlerin hürriyet ve serbestlik içerisinde icra edilmemesi, böyle bir ortamdan meclise gelen mebusların seçilmiş bir heyet sayılamayacakları, gayrimüslim ahalinin seçimlere katılmaması ve bunun neticesinde de mecliste temsilci bulunduramamaları, bu durumda da "ittihat ve itilâf-ı anasır" gayesini takip eden Ferit Paşa Hükümeti'nin bu meclisin meşruiyetini kabul edememesi için kuvvetli bir sebep teşkil etmesi."⁸⁸

Görüleceği gibi, hükümet tarafından Meclis-i Mebusan'ın feshi için ileri sürülerek gerekçelerin hiçbir tutarlı tarafı yoktu. Bir defa seçimler, mevcut şartlar içerisinde olabildiğince tarafsız ve serbestçe icra edilmesine azami özen gösterilmiş ve sonuçta seçimlerin meşruluğu Ali Rıza Paşa Hükümeti temsilcileri tarafından da kabul edilmişti. Ayrıca seçilerek gelen bu mebusların mebuslukları da Meclis-i Mebusan'da kabul edilmek suretiyle kanunî prosüdür de tamamlanmıştı. Bütün bunlardan sonra mebusanı seçilmiş bir heyet olarak kabul etmenin hiçbir geçerli tarafı yoktur. Gayrimüslim ahalinin seçimlere katılmaması ise, mevcut yönetimlerin değil, doğrudan bu unsurların tasarrufudur. Seçim kanununun bütün tebaya açık olmasına rağmen gayrimüslimler kendi kararlarıyla bundan imtina etmişlerdi.

Osmanlı yönetiminin fesih kararını almasında, meclisin Anadolu'da toplanabileceği endişesi önemli rol oynamıştı. Zira Meclis-i Mebusan'ın toplantılarını erteleyen karar, "millet vekillerine sağlanan dokunulmazlığın son bulması dolayısıyla kutsal görevlerini güvenle sürdürebilecekleri bir durum ortaya çıkıncaya kadar genel birleşimlerin ertelenmesi" şeklinde alınmıştı. Meclisin bu kararına dayanarak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının meclisi Anadolu'da toplayabilecekleri ve böylece Anadolu'da kontrolleri altına alacakları Meclis-i Mebusan'dan istedikleri kararları çıkarabilecekleri bir ortamın oluşmaları, padişah ve hükümet için düşünülebilecek bir durum değildi. Dolayısıyla

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

kendileri açısından çok vahim sonuçlarının olacağına inandıkları bu gelişmenin önünü kesebilmenin en kolay yolunun meclisi feshetmek olduğuna inanmışlar ve bu yola gitmişlerdir.

Osmanlı yönetiminin aldığı bu karar, Osmanlı meşrutî hayatında yeni bir dönemi ifade etmektedir. Artık İstanbul merkezli meclislerin yerini Ankara merkezli meclisler alacaktır. Anadolu'da yürütülen millî mücadelenin gerçekleştirilmesi de TBMM eliyle olacaktır.

Yrd. Doç. Dr. Erol KAYA

Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 13 Sayfa: 514-527

Dipnotlar :

1. Son Osmanlı Mebusan Meclisi hakkında daha geniş bilgi için bak: Erol Kaya, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Samsun 1997. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
2. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, II, İstanbul 1992, s. 220.
3. İngilizlerin Meclis-i Mebusandan böyle bir beklentileri yoktu. Zira, daha Haziran 1919 tarihinde, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Ryan, Dahiliye Nazırı Ali Kemal ile görüşürken, meclisli bir Osmanlı Hükümeti konusunda olumsuz bir tavır takınarak, barış antlaşması için millî bir onayın gerekmediğini, çünkü Türkiye'ye barış şartlarını ret imkanının tanınmayacağını, bunları kabulden başka bir çare bulunmayacağını, tarih ve halk önünde padişahın bu savunmayı ileri sürebileceğini söylüyordu. Ali Kemal'de bu görüşlere katılmıştı. S. Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, I, s. 334.
4. Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Volume IV, London 1952, s. 1005-1007.
5. Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara 1968, s. 111; Bütünüyle Erzurum Kongresi, (Yayına Haz: Fahrettin Kırzioğlu), Ankara 1993, s. 253.
6. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, Ankara, 1989, s. 8-11.
7. Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s. 276.
8. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk-Söylev, III, Ankara 1989, s. 1697-1699 (Vesika 213, 214)
9. Nutuk-Söylev, I, s. 481.
10. Nutuk-Söylev, I, s. 483.
11. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 280.
12. Takvim-i Vekayi, 13 Kanun-ı sani 1336/13 Ocak 1920, No: 3748.
13. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk-Söylev, I, Ankara 1986, s. 485.
14. Mustafa Kemal Paşa, bu düşüncesini gereken kişilere söylediğini, onlar tarafından da uygun bulunduğunu ve bu yolda çalışacaklarına söz ve güvence vererek İstanbul'a gittiklerini ifade ediyor. Nutuk-Söylev, I, s. 485.
15. Nutuk-Söylev, III, s. 1755 (Vesika 230[a]).
16. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1964, s. 176.
17. Nutuk-Söylev, III, s. 1757-1759 (Vesika 231).
18. MMZC, D: 4, s. 48.
19. MMZC, D: 4, s. 50. Meclisin karşı karşıya bulunduğu barış antlaşması öncesinde, Mondros Ateşkes Antlaşması görüşmelerine katılmış, Hariciye Müsteşarlığı yapmış olan hariciyecî Reşat Hikmet'in başkan seçilmesi herhalde mesleği göz önünde bulundurularak yararlı görülmüştü. H. Adnan Önelçin, Nutuk'un (Söylev'in) İçinden, İstanbul, 1981, s. 157-158. Goloğlu'na göre, Reşat Hikmet Bey, sarayın adamı idi. Bkz. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet Ankara 1970, s. 58. 12 Şubat 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre ise, Reşat Hikmet Bey, belli başlı İttihatçılardan birisi idi ve Brest-Litovsk'u ziyareti sırasında Talat Paşa'ya eşlik ve danışmanlık yapmıştı. Raporunda, onun son günlerde İsviçre'den döndüğü ve İsviçre'de iken İttihatçıların fonlarından milliyetçilere epeyi mali yardımda bulunduğu iddia ediliyordu. Salâhi R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Ankara 1995, s. 65.
20. MMZC, D: 4, s. 51.

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

21. Burada, atıfta bulunulan Kanun-ı Esasi maddesinde bir yanlışlık olmalıdır. Zira Kanun-ı Esasî'nin 61. maddesi Meclis-i Âyan'a aza seçilme şartlarını ihtiva etmektedir. Âyan üyelerinin sayıları ile ilgili olan Kanun-ı Esasî'nin 60. maddesi ise şöyle düzenlenmişti: "Heyeti Âyanın reis ve âzası nihayet miktarı Heyeti Mebusan âzasının sülüsü miktarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya tarafı hazireti padişahiden nasbolunur. "Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1985, s. 37.
22. MAZC, D: 4, s. 4.
23. MAZC, D: 4, s. 4-5.
24. MMZC, D: 4, S. 7-8.
25. Kuvay-ı Milliye'ye muhalif bir mebus olarak tanınan Ömer Feyzi Efendi'nin bu sözleri mecliste oldukça sert itirazlara maruz kalmıştı. İsmail Kemal Bey, "maksadınız mebusanı açmamak mıdır?" diye sorarken, Şeref Bey, Ömer Feyzi Efendi'nin Damat Ferit Paşa ile olan yakınlığından dolayı "Ferit Paşa'nın burada ruhu yoktur", Celâl Nuri Bey'de "Ferit Paşa burada hükmedemez." diyordu. MMZC, D: 4, s. 8-9.
26. Celâleddin Arif Bey'e göre, bazı bölgelerde seçimlerin yapılamamasına rağmen meclis açılmış ve görüşmelere başlanmış ise de bu, o bölgelerdeki haklarımızdan vazgeçtiğimiz anlamına gelmemekte idi. Aksine bu konuda Meclis-i Mebusanı protestoya davet ediyordu. MMZC, D: 4, s. 9.
27. Celâl Nuri Bey, meclisin toplanma sayısı hususundaki tartışmaların Damat Ferit Paşa'dan kaynaklandığı görüşünde idi. Ona göre, Damat Ferit Paşa cansıkıcı bir yola girmişti. "Bir yerde böyle bir meclis bulunmazsa o halde başka bir meclis açmak lazım gelecektir. O da Müessesan Meclisidir." MMZC, D: 4, s. 9-10.
28. MAZC, D: 4, s. 151.
29. Nutuk-Söylev, I, s. 451; Nutuk-Söylev, III, s. 1697-1699 (Vesika 213, 214).
30. Nutuk-Söylev, I, s. 481-483.
31. Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, (Haz: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı), Ankara 1981, s. 120-121; Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1977, s. 23-24.
32. "Rauf Orbay'ın Hatıraları" II, İstanbul 1962, s. 211. 7 Şubat 1920 tarihini veren bir başka çalışma için bkz. Nejat Kaymaz, "Misâk-ı Milli Üzerine Yapılan Tartışmalar Hakkında", VIII. Türk Tarih Kongresi, C. 3, Ankara, 1983, s. 1945.
33. Tülay Duran, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı", BTTD XI/61 (Eylül 1972), s. 18-19.
34. Bkz. MMZC, D: 4, s. 494-497.
35. Bu haberi teyit eden bilgiye, 26 Şubat 1920 tarihli İleri gazetesinde rastlıyoruz. Habere göre grup, halihazırda doksan altı mebusun iştirakiyle meydana gelmekteydi. Biz, Duran'ın verdiği liste ile İleri'de yer alan listeyi karşılaştırmak ve buna, Felâh-ı Vatan Grubu İdare Heyeti'nde yer alması hasebiyle, Saruhan mebusu İbrahim Süreyya Bey'i de dahil etmek 97 üyenin bulunduğu yeni bir liste yaptık. Liste için bkz. Kaya, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, s. 22-225.
36. Duran, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâh-ı Vatan İttifakı", s. 18. Cebesoy ise, İdare Heyetini Hüseyin Rauf, Bekir Sami, Kara Vasıf, İbrahim Süreyya, Adnan, Câmi Beylerden müteşekkil olarak vermektedir. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 305.
37. İleri, 25 Şubat 1336/1920, No: 767.
38. MMZC, D: 4, s. 143.
39. MMZC, D: 4, s. 144.
40. MMZC, D: 4, s. 144-145. Misâk-ı Milli hakkında daha geni bilgi için bu eserin "Misâk-ı Milli'nin Sınırları" maddesine bakılabilir.
41. MMZC, D: 4, s. 2. Beş şubeye ayrılan mebusların toplam sayısı listeye göre 140 kişidir. MMZC, D: 4, s. 3-4.
42. MMZC, D: 4, s. 11.
43. MMZC, D: 4, s. 18. Mustafa Kemal Paşa telgrafında; mücadelelerinin, Meclis-i Millî'nin açılmasıyla neticelerden birini elde etmiş olduğunu, ARMHC'nin "mukadderat-ı milliyeyi" meclise tevdi etmekle mutlu olduğunu, cemiyetin bundan sonrada meclisin nıgehbanı ve istinatgâhı olacağını bildiriyordu. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara 1964, s. 163-164.
44. MMZC, D: 4, s. 30-31, 182-186.
45. MMZC, D: 4, s. 26.
46. MMZC, D: 4, s. 16.
47. MMZC, D: 4, s. 17.

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

48. MMZC, D: 4, s. 182.
49. MMZC, D: 4, s. 44.
50. MMZC, D: 4, s. 113.
51. MMZC, D: 4, s. 173-175.
52. MMZC, D: 4, s. 181.
53. MMZC, D: 4, s. 230.
54. MMZC, D: 4, s. 293-294.
55. MMZC, D: 4, s. 396-399.
56. MMZC, D: 4, s. 399-403.
57. MMZC, D: 4, s. 406.
58. MMZC, D: 4, s. 416, 424-425.
59. MMZC, D: 4, s. 213.
60. MMZC, D: 4, s. 394.
61. MMZC, D: 4, s. 477-478.
62. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 91.
63. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 301.
64. MMZC, D: 4, s. 71-72.
65. MMZC, D: 4, s. 76-77.
66. MMZC, D: 4, s. 77-79.
67. MMZC, D: 4, s. 87-90.
68. Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul 1994, s.186.
69. Bunlar için bkz. Kili-Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, s. 37-38.
70. Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s. 192.
71. Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s. 193.
72. Rahmi Apak, İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara, 1990, s. 115.
73. Sadrazam: Salih Paşa; Şeyhülislâm: Haydarizade İbrahim Efendi; Dahiliye: Ebubekir Hâzım Bey; Hariciye: Sefa Bey; Harbiye: Mustafa Fevzi Paşa; Bahriye: Salih Paşa (Vekâleten); Maliye: Tevfik Bey (Vekâleten); Adliye: Celal Bey; Evkâf: Ömer Hulusi Efendi; Maarif: Abdurrahman Şeref Bey; Nafia: Tevfik Bey; Ticaret ve Ziraat: Ziya Bey; Şûrâ-yı Devlet Reisi: Abdurrahman Şeref Bey (Vekâleten). Mehmet Tevfik Biren, Hatıralar, II, İstanbul 1993, s. 350; Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1988, s. 484.
74. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1982, s. 222.
75. HTVD, Vesika No: 574; ATASE, Kl. 111, D. 199-399, F. 2.
76. Bilâl N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara 1985, s. 173-175; ATASE, Kl. 111, D. 199-399, F. 10-12; Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 170-175.
77. Nutuk-Söylev, I, s. 561.
78. Erik Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İstanbul 1992, s. 32.
79. Rauf Orbay'ın Hatıraları, III, s. 276.
80. Söz konusu sened şöyle düzenlenmişti: "Mecliste mevcut ve ekseriyeti haiz olmayan âzanın muhalefetine rağmen Meclisi Mebusan sakfı altından mebus Rauf Beyle Kara Vasıf Beyi cebren aldık." Osman Nuri Ergin, Abdülaziz Mecdi Tolun-Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, İstanbul 1942, s. 116.
81. "Rauf Orbay'ın Hatıraları", III, s. 277; Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 313; Yunus Nadi, Ankara'nın İlk Günleri, İstanbul 1955, s. 11; Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II, Ankara 1958, s. 553-554.
82. MMZC, D: 4, s. 496.
83. MMZC, D: 4, s. 496-497.
84. Hüseyin Kazım Kadri, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım, (Haz: İsmail Kara), İstanbul 1991, s. 170-171.

85. İkdam, 13 Nisan 1336/1920, No: 8320; İleri, 13 Nisan 1336/1920, No: 80.
86. Hüseyin Kâzım Kadri, Hatıralarım, s. 177.
87. Tasvir-i Efkâr, 13 Nisan 1336/1920, No: 3024; İkdam, 13 Nisan 1336/1920, No, 8320.
88. Tasvir-i Efkâr, 13 Nisan 1336/1920, No: 3024; İkdam, 13 Nisan 1336/1920, No: 8320; Vakit, 13 Nisan 1336/1920, No: 873.